

כבושי, היו 6 שירים גדולים והוא כרע תחת העול והתעייף, קולו הצטרד וכמעט שלא היה מסוגל עוד לשיר. אז עלתה ברעתו של שרגא פרידמן המנוח, שהיה עוזר-במאי לצד גלנר, המחשבה שמישהו ילווה את מסקין על הבמה, כמו צל, או כמו המצפון הפנימי שלו, ואותו מישהו הוא שישיר את שיריו. אני נבחרתי לתפקיד. וכך, כשמסקין היה מתישב בפופה של זימרה — פצחתי אני, "צילו", בשיר.

אנחנו עדיין בשנת 1953 ואני עדיין בצבא. ביקשתי להשתחרר מחילויית-הבידור ולהיות לי ש"ג. ביקשתי גם שייתנו לי את המשמרת הי אחרונה, לפני עלות השחר, שאיש לא רצה בה, כדי שאספיק להגיע לבסיס בזמן מן ההצגות שזעזרכו בכל רחבי הארץ.

בשנים הבאות עברתי באינטנסיביות שהיום אני מצליח להבין אותה: מהצגה להצגה, מתפ קיד לתפקיד, שחקן-תיאטרון, זמר-סול, מחבר ומגיש להשתחרר מחילויית-הבידור ולהיות לי ש"ג. ביקשתי גם שייתנו לי את המשמרת הי אחרונה, לפני עלות השחר, שאיש לא רצה בה, כדי שאספיק להגיע לבסיס בזמן מן ההצגות שזעזרכו בכל רחבי הארץ.

היום צריך לזכור את תנאי אותם ימים. הוותיקים, לא כולם, אבל גם לאימנעו מהם, ניסו למנוע בעד הצעירים מלהתבלט. היה עולם הפוך, שבו שיחקו הוותיקים את תפקידי הצעירים, ואילו הצעירים לא נותרו ברירה אלא לשחק זקנים. כשקראו סופר-סופר חומות יריחו תחת התאץ של הדרור-שלאחר-מלחמת-השחרור, ובא הקטאר סיס הגדול — לא ידענו שובעיה. עשינו כל מה שיכולנו וגם מעבר לזה. שנות האלמוניות והתיס כול הותירו את מישיקעיהן. עכשיו הלכנו לכל מקום, שיחקנו בכל מקום, שיחקנו בכל מקום שאליו הומינו אותנו, מיצינו את עצמנו, הגשמו את עצמנו — אבל גם שחקנו את עצמנו... הותשנו. חשבנו שצריך ללכת עם הורם, שהורם לא יפסק לעולם, שתמדי נהיה חלק ממנו. היינו צעירים...

כבר אז קיבלתי החלטה שהיתה גורלית לגבי המשך רחמי. החלטתי שאני שר רק בתיאטרון, שהיומרה היא ללייער נאני של כשחקן. באתי מעולם התיאטרון ואני מגיש את השירים כאילו היו מנוולוגים. חשבתי גם שקאריירה של זמר היא דבר משעמם.

אבל לך דבריה: הרבה פעמים אני מרגיש אי-נוחות כשאני שר. אדם צריך לשיר רק כשהוא לא מסוגל לדבר. לכן גם היקלטתי כל-כך מעט תקליטים. אני לא רואה את עצמי עומד באולפן ושר שיר אהבה באוזני הסכנאים.

הירידה למרתף

עכשיו אנחנו מגיעים ל-1963. מה חשבת, שאתחמק? עיתונאים בדרך כלל מכונים את כל שאלותיהם רק לזה. אבל שוב אני צריך לחזור קצת לאחור. הייתי בן 7 כפרץ מלחמת העולם. ברחנו מפולניה ביאליסטוק שברוסיה הלבנה. שם אבירתי את הורי אבל על זה לא אדבר. מכל מקום, מאז לא היתה לי ילדות ולא היו לי הורים. מהמשפחה שמנתה חמש נפשות שרדו רק שתיים, אחותי ואני. גרדתי ביערות עם בריגדה של פרטיזנים, חלקם יהודים. ילד יהודי בין 5,000 גברים. הם היו מתנפלים על איזה תחנת-מישטרה או מחנה צבא נאצי קטן או על איזה חייל גרמני שרכב על אופניו מכפר אחד לשני, כדי להשיג מצרכים. חלק מהם פינקו אותי, כי הוכרתי להם את ילדותי שאבדו. אחרים בעטו בי — מאותה סיבה עצמה. אני צילמתי הכל בעיני, אבל הרחקתי את כל הרגשות. לא רציתי להבין את מה שראיתי.

כשעליתי לארץ לבדי, במסגרת עליית הנוער, מצויד בטרטיפיקאט בריטי, נשלחתי לשנה למור שב כפר ח'טים שמעל הכינרת. היה לי טוב שם. אחותי הגיעה רק שנה מאוחר יותר, במסגרת עליה ב. הייתה כלאה שנה במחנה בקפריסין. מאז לא נפרדנו.

ואז בא מישפט אייכמן. פתאום נפרץ הסכר

והזכרונות גאו. היום אני יודע שלמעשה חוויתי את השואה פעמיים. פעם אחת — שם, ופעם שניה — כאן בארץ, במהלך מישפט אייכמן, והפעם השניה היתה אולי גורא יותר מהראשונה. רק אז הבנתי מה שהרחקתי כל השנים. בעקבות העוונות, החלטתי לעשות סרט. מי שחשב שרציתי לעשות עוד יותר סרף, בעיקבות ההצלחות הגדולות של תוכניות-היחיד, החטיא את כוונותי. רציתי לשחרר את עצמי מן הסיוט, לתת לו פורקן. מי שרוצה לעשות כסף לא עושה סרט על השואה עם שחקן אחד חסר ניסיון (אני). כל הניסיון הקולנועי שלי הסתכם אז במה של מרתי בהשתתפות בסירטה העלילתי של מאר-גוט קלאוזנר סינה (מלשון סיני), סרט שהיה כישלון קופתי גדול. כתבתי לסרט שלי תסריט, הלחנתי בעצמי את המוסיקה, בחרתי בימאי (נתן גרוס) ויצאתי לדרך. צילמנו את הסרט כחורש ימים.

הנושא שהעסיק אותי בסרט העסיק אז את כל המדינה בעיקבות המישפט, נושא הנקמה. ניסיתי לבחון את הנקמה מכל הזוויות האפשריות: את חוסר-הטעם שבה, את עקרותה: העובדה שהיא לא

הפסקת הצהריים. המצלמה פונה כלפי מטה: צלו של האיש המצלצל בפעמון התלוי על עמוד נראה כצל תלוי על עמוד-תלוי. הרעיון היה, שבנוקמו את ניקמתו הקטנה שלו הכין האיש לעצמו גדרום. וגם זה, שישראל החשה, הנכבית, היא אמנם מענה לשואה, ואולם בכל הנוגע לקורבנותיה איחרה הגאולה לבוא.

הנפילה

היו לי פחדים רבים — מוסיף ישראלי ומספר — בגלל מה שעלול היה להתפרש כאפיקורסות של הסרט. פחדתי שנושא הנקמה יתפרש לא נכון. חששתי גם בשל העובדה שהסרט אינו מציג את זוויות השואה עצמה — אלה ידועות לכל וגם אייפשו להתחרות בסרטים התיעודיים בתחום זה — אלא את היסוסיו או מחליו של יהודי קטן אחד שאינו מסוגל לבצע את זממו ולנקום. החלטתי להראות את התסריט לשני אנשים שרעמם היתה חשובה לי ביותר: למשה סנה ולאורי אבנרי. השמעתי לשניהם את התסריט בנפרד. אורי אבנרי היה מרותק. כשגמרתי, אמר לי: "כאילו ראיתי את הסרט מול העיניים. מה אני

בהקרנת הבכורה של „המרתף“ (1963): פינחס ספיר, מרדכי נמיר, אלה ושמעון ישראלי

יכול לומר לך? עשה אותו ועשה אותו מהר." סנה היה סיפור אחר. תחילה שתק ושתק ושתק כמינהגו. אחר-כך אמר לי: "יש לך בעיה. אתה מנסה להעביר התרחשות שאין לה אח ודוגמה בהיסטוריה האנושית דרך הפרזומה של איש אחר. אם תשאל אותי כיצד לפתור את הבעיה, אומר לך שאינני יודע."

לא קיבלתי את דעתו. הסרט יצא בשנת 1963 לקול ביקורות נלהבות. אורי אבנרי כתב ביקורת אישית ובה שבחים רבים. "ידמה היה לי שהם גם אותו זמן במבצע חדש של הענקת כיור דויד — האוסקא הישראלי — והסרט, שקראתי לו בשם המתח, קיבל מידי קהל הצופים/הקוראים את הפרס הראשון. מאוחר יותר זכה גם בפרס פסטיבל ברלין. מהשגירות שלנו בכון הודיעו לי על כך. כן הודיעו לי שהסרט זכה גם בפרס מטעם הכנסיה הלוטראנית הגרמנית, בנימוק שהוא „מגלם תכונות של חמלה ומחילה".

טסתי במיוחד לברלין כדי להודיע שאינני מוכן לקבל את הפרס של הלוטראנים: (א) רווקא לותר נודע באנטישמיות שלו. (ב) לגרמנים אסור לדבר על „חמלה ומחילה". ידמה היה לי שהם גם פירשו את סירטי שלא כהלכה, שהורי אין בו חסמה ומחילה כלפיהם. בוודאי לא זה! פרסים, ביקורות נלהבות, כיור דויד. אבל הקהל, אותו קהל שזיכה אותי בפרס, לא בא לראות את הסרט, אולי משום שכתבו בעיתונים שזה סרט חובה. אני זוכר שהתלוננתי על כך באוזני אבא אכן שהעניק לי את ה„כיור" בטקס התגיי. הסרט רץ שיש שבויות בקולנוע בן יהודה בתל-אביב. אבל את השבועיים האחרונים כבר סיבסדתי מכיס. חשבתי שצריך לתת לו ארכה נוספת.

לראשונה בחיי הייתי אובד עצות. הסרט צבר הפסדים של חצי מיליון לירות — סכום-עתק בשנת 1963. חלק מהכסף היה של קרובים וידידים שהילו לי לזמן קצר, סמכו עלי שאחזיר מן הקופה. ועכשיו הקופה ריקה. טיכסתי עצמי. מכל צד לחצו עלי לחדש את הצגות-היחיד כדי להחזיר את החובות הכבדים אבל אני חשבתי שאחרי ארבע הצגות-יחיד רצו

פות, בזה אחר זה, מיציתי את עצמי. וגם חששתי שרוקא עכשיו, כאשר, בניגוד לכל הפעמים הקודמות, אעבור תחת לחץ, אני נרון לכישלון. ברחתי, לא, לא לחוץ-לארץ כמו שנהגו היום. ברחתי לתוך שנה, התקפיי-שנה. הייתי ישן במשך שבועות שלמים. נתיב הבריחה השני היתה ספרות המרע-הבידוני. התמכרתי למרע-בידוני. רק בידיון, ובלבד שלא לראות את המציאות שעמה לא יכולתי להתמודד.

הצגה לילדים מבוגרים...

ואז, כמו מן השמיים, באה הצעתו של אבא חושי להקים תיאטרון לנוער על יד התיאטרון העירוני בחיפה. הסכמתי ברצון. התיאטרון החדש נפתח בהצגת בר כוכבא, מחזהו של אורלנד על-פי מחזהו של שמאל הלפין הרוסי. ההצלחה היתה גדולה כל-כך שתוך זמן קצר התחילו להציג את מה שנועד לנוער — לפני מבוגרים בלבד, ויוסף מילוא, מקים התיאטרון העירוני של חיפה, התרעם. גם אני לא הייתי מאושר מן העובדה שהפכו את התיאטרון לילדים ולנוער שלי לתיאטרון ל...אנשי מילואים. החלטתי לפרוש.

פפו (מילוא) הציע לי להצטרף ללהקה שלו בחוה לחמש שנים. הסכמתי והודעתי שאינני רוצה אף בפרטה מהמשכורות: הכל הולך לנושים. נתתי להנהלת-החשבונות את רשימת הנושים והם התחלקו במשכורותי בכל ראשון לחדש. עברתי עם משפחתי לחיפה — אישתי היא מיקרוביולוגית במיקצועה והיא לא התקשתה לקבל עבודה כמנהלת יחידת מחקר הסרטן בבית החולים רמב"ם — ושיחקתי בתיאטרון חיפה חמש שנים, בין השאר בתפקידים מרכזיים.

ואז באה ההצעה לנסוע לדרום-אפריקה, לשחק שם את טוביה החולב מתוך השלאגר כנר על הנו. השנה היתה 1969. ראיתי בהצעה הודמנות פז להחזיר את יתרת חובותי. הייתי שולח לנושים כל שבוע אלפי דולרים מדרום-אפריקה. במשך שנה אחת גמרתי את כל החובות. חזרתי בשנת 1971 בלי פרוטה — ובלי חובות. שבוע השנים הנוראות נגמר!

עד היום יש אנשים שחושבים שנעלמתי, שירדתי מן הארץ. והרי במשך חמש שנים שירחקתי, כאמור, בתיאטרון-חיפה. אחר-כך, כשפירשתי ממנו, עברתי לעסוק בדברים שיכולתי להרשות לעצמי לעשותם מחיפה, כמו בימוי, כתיבה לתיאטרון המיסחרי. כתבתי הצגות-יחיד למוטי גלעדי, למנחם עיני, העליתי מחזה פול-קלוריסטי על אמונות תפלות, כתבתי וטסרטים לסרטים של מנחם גולן, יהודה ברקן, זאב רווח. אבל קצב העבודה שאיפין אותי בעבר לא חזר.

אבא, לא ידעתי

לשאלתי: כן, אני חושב שיש חיים צפונה מחזרה. אני גם רוצה להסביר לך: מעולם לא הייתי איש של בוהמה, חיי לילה, דיסקוטקים. אלא מה? לא היה לי זמן. הייתי כל-כך עסוק וטרוד בהצגות שלי, שלא היה לי פנאי למשפחה. עכשיו שנתפנתי קצת, רציתי לפצות את עצמי ואותם על 30 שנות ההתרוצצות, ההצלחות והכישלונות. אני גומע עכשיו את הפנאי שלי בגמיעות גדולות. מצאתי בו אושר שלא שיערתי את קיומו.

את ההצגה הנוכחית על זיכרונותיו והתנסויותיו של ברך בעת מלחמה רציתי כבר לעשות אחרי מילחמת-יוס-כיפור. אבל תמיד נמצא מישהו שיעץ לי: חכה עוד קצת, רצתי לפצות את עצמי ליד, זה עוד מוקדם מדי. בינתיים באה מילחמת לבנון. אתה חי בארץ ארורה. עוד אתה מתכוון לעשות הצגה על מילחמה אחת, וכבר פרצה השנה. החלטתי לא לחכות עוד.

כל הלילה מאז אמש (החזרה הגנרלית שבה התקבלה ההצגה החדשה בהתלהבות בלתי-ירגילה (ג.ו.) לא עצמתי עין, שאלתי את עצמי מהי הסיבה להתרגשות הזאת שבה קיבל הקהל את ההצגה. המסקנה שלי היא שאנחנו נכנסים סוף סוף לעידן של שלום, גם בתודעת הקהל, וזה נותן לקהל את הסבלנות, את הנכונות ואת תנאי הגיי נוחות לשבת ואפילו ליהנות מסיפורי מלחמה. הנכונות לקבל סיפורים כאלה בחום, בהבנה, נובעת לדעתי מן הנכונות לשינוי כיוון.

ואז באה אלי בתי אירית אחרי ההצגה (אירית ישראלי, בוגרת הקונסרבטוריון למוסיקה בחיפה, הלחינה שניים משירי התוכנית) ואומרת לי: אבא, לא ידעתי שעוד יש לך קול כזה, שאתה עוד מסוגל לשיר כך.

מאפה לכולה לדעת? בהצגה הסתכלתי עליה בזמן ששרתי שיר שלה וראיתי שהיא מרימה מימחטה אל העיניים. כמעט דפקתי לה את השיר מרוב התרגשות. דילגתי על טאקט שלם בגללה.

רשם: נתן זך